6. Леонова О.Г. Удовлетворение личных потребностей населения в условиях перехода к рыночной экономике: дис... к.э.н.: 08.00.01. – Москва / О.Г. Леонова, 1993. – 169 с.

7. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход [Электрон. ресурс] / Э. Хансен. – Режим доступа: http://ek–lim.narod.ru/books.htm

8. Царик І.М. Регулятивні інструменти посилення соціальної відповідальності бізнесу в системі національної економіки / І.М. Царик: 08.00.03. – дис... к.е.н. – Чернігів, 2011. – 225 с.

9. Баранова Л.Я. Потребности, доходы, потребление: Экономический словарь–справочник / Л.Я. Баранова, А.И. Левин. – М.: Экономика, 1988. – 351 с.

М.І. МАЛЬОВАНИЙ,
к.е.н., доцент, УНУС

Теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту

Розглянуто теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту. Визначено особливості фінансування соціальних трансфертів через основні форми соціального захисту – соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальну допомогу. Охарактеризовані особливості формування централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів соціального захисту.

Ключові слова: *соціальний захист, фінансування, соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальна допомога.*

Рассмотрены теоретические основы финансового обеспечения социальной защиты. Определены особенности финансирования социальных трансфертов через основные формы социальной защиты – социальное обеспечение, социальное страхование и социальную помощь. Охарактеризованы особенности формирования централизованных и децентрализованных фондов финансовых ресурсов социальной защиты.

Ключевые слова: *социальная защита, финансирование, социальное обеспечение, социальное страхование, социальная помощь.*

The theoretical foundations of financial support for social protection were examined. The peculiarities of social transfers financing with the help of the main forms of social protection – social security, social insurance and social help – were determined. The peculiarities of centralized and decentralized financial resources funds of social protection forming were characterized.

Постановка проблеми. Необхідною умовою успішного виконання соціальним захистом своїх функцій є своєчасне та повне фінансове забезпечення всіх соціальних виплат та програм. Теоретичним аспектам фінансового забезпечення соціального захисту населення в українській та зарубіжній науковій думці значна увага почала приділятися нещодавно. Тому на сучасному етапі розвитку досліджень по даній тематиці існує велика розбіжність поглядів на сутність фінансового забезпечення соціального захисту, його місце у фінансовій системі, визначення джерел та порядку формування і використання фінансових ресурсів тощо.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. На теренах колишнього Радянського Союзу дослідження по даній науковій проблемі почали глибоко проводитися лише у 70–80–ті роки XX століття. У своїх роботах радянські вчені В.А. Ачаркан [51], О.М. Бірман [2], Е.А. Валієв [6], Е.А. Вознесенський [7], Є.В. Коломин [17], М.С. Ланцев [21], С.Н. Надель [40] досліджували категорію соціального захисту, механізми його фінансового забезпечення, джерела, порядок акумулювання та використання коштів на соціальні цілі. Дані наукові здобутки носять на собі відбиток командно–адміністративної економіки, що позначалося і на наукових поглядах щодо проблеми соціального захисту та його фінансового забезпечення. Здебільшого радянські вчені розглядали соціальний захист у нерозривному зв'язку з діяльністю держави, а його фінансове забезпечення пов'язували насамперед з державними фінансами, які утворювалися лише за рахунок суспільства, а не окремих його членів.

У 90–ті роки XX століття розпочався перегляд наукових поглядів на роль соціального захисту та його фінансове забезпечення. Зростання інтересу науковців до даної проблеми характерне не лише для країн колишнього Радянського Союзу, де відбувалося кардинальне переосмислення всіх економічних поглядів, а й для більшості розвинутих країн світу. Така ситуація була зумовлена розширенням системи соціального захисту, що прямо вплинуло на збільшення потреби у коштах. Водночас негативні демографічні тенденції та призупинення темпів економічного зростання у світі спричинили виникнення дефіциту фінансових ресурсів, що вимагало розроблення нових підходів до побудови системи соціального захисту населення та його фінансового забезпечення.

На даний час теоретичні дослідження щодо даної проблеми і надалі проводяться на тлі подальшого розширення програм соціального захисту у більшості країн світу та відповідно зростання потреби у фінансових ресурсах для їх реалізації. В останні роки дану проблему досліджували як вітчизняні: Н.П. Борецька [4], С.О. Корецька [19], О. Олефір [28],

 © М.І. МАЛЬОВАНИЙ, 2012

Ю.В. Пасічник [33], М.В. Мальчик [24], В.Б. Тропіна [43], В.А. Скуратівський [39], так і зарубіжні вчені – В.В. Антропов [1], В.Д. Роїк [37], Є.І. Холостова [52], С.В. Шишкін [54], М.А. Кричевський [20], Денні П'єтерс [31] та інші. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць з даної тематики, на теперішній час немає чіткої теоретичної моделі фінансового забезпечення соціального захисту населення, що вимагає продовження досліджень по даній проблемі.

Метою статті є розробка теоретичних підходів щодо формування фінансового забезпечення соціального захисту населення.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку економіки та суспільства в більшості країн світу ведеться пошук оптимізації систем соціального захисту населення з метою скорочення дефіциту фінансування соціальних виплат та програм, які на кінець XX – початок XXI ст. стали однією з головних причин кризи державних фінансів. Так, наприклад, протягом 1980–2007 років витрати на соціальний захист у країнах ОЕСР збільшилися з 15,6% ВВП у 1980 році до 19,2% ВВП у 2007 році. Більшість вітчизняних та зарубіжних науковців визнають, що однією з проблем, яка спричиняє дефіцит фінансових ресурсів у системі соціального захисту, є подальше розширення соціальних програм та виплат. Так, наприклад, С.О. Корецька зазначає, що головною проблемою в економічному розвитку держави є надмірна соціальна орієнтованість економіки [19, с. 130–137]. Такої ж думки притримується О. Олефір, зауважуючи, що подальше поширення нових напрямів соціальної діяльності, які потребують додаткового фінансування, є недоцільним за умови наявності значної кількості проблем, які викликані насамперед невідповідністю соціальних зобов'язань держави з їх фінансуванням [28, с. 43].

На наше переконання, проблеми фінансового забезпечення соціального захисту неможна вирішити без теоретичного його обґрунтування, визначення умов, порядку та принципів акумулювання та використання фінансових коштів на соціальні виплати та програми. Тому надалі спробуємо визначити сутність фінансового забезпечення соціального захисту, його особливості та місце у фінансовій системі України, проаналізувавши та узагальнивши дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених.

У багатьох наукових дослідженнях саме поняття «фінансове забезпечення» розглядається з врахуванням тієї галузі, де воно використовується. Однак є загальні особливості, які притаманні даному поняттю незалежно від сфери застосування.

По–перше, більшістю дослідників «фінансове забезпечення» розглядається як один із методів або як підсистема фінансового механізму [45, с. 39–41; 10, с. 14; 50]. Водночас ціла група дослідників [30, с. 56; 36, с. 48; 48] виділяє фінансове забезпечення у структурну підсистему фінансового механізму.

По–друге, на думку науковців, характерною особливістю фінансового забезпечення є те, що воно насамперед спрямоване на формування та використання фінансових ресурсів або коштів. Так, наприклад, С.І. Юрій під фінансовим забезпеченням розуміє формування достатнього розміру цільових грошових фондів та їх ефективне використання завдяки самофінансуванню, кредитуванню, бюджетному фінансуванню на безповоротній основі, оренді та інвестуванню [49, с.20]. В.І. Оспіщев визначає фінансове забезпечення як поняття потреб фінансового відтворювального процесу за рахунок власних та залучених коштів, при цьому виділяючи ті ж самі форми фінансового забезпечення, що й С.І. Юрій [47, с.14].

Узагальнивши наукові погляди нами було визначено, що у цілому фінансове забезпечення – це метод фінансового механізму, який направлений на формування та використання фінансових ресурсів в процесі діяльності різноманітних суб'єктів фінансових відносин. Водночас зауважуємо, що фінансове забезпечення різних сфер діяльності має свої особливості, які характеризуються суб'єктами та об'єктами фінансування, джерелами фінансових ресурсів, умовами та способами їх акумулювання та використання, формами фінансового забезпечення, цілями та принципами фінансування тощо. Таким чином фінансове забезпечення соціального захисту має свої певні особливості, які виокремлюють його від інших видів соціально–економічної діяльності у державі. Дані особливості проявляються як у формуванні, так і у використанні фінансових ресурсів на соціальні цілі. Так, наприклад, деякі науковці навіть пропонують виокремлювати фінанси соціального захисту як відособлену частину загальної фінансової системи держави [24, с. 37; 33, с. 16–21], що, на нашу думку, є недоцільним, оскільки фінансове забезпечення соціального захисту є складовою частиною існуючих сфер фінансової системи (державних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, фінансового ринку тощо), а тому досить складно чітко відмежувати його від них. Водночас ми погоджуємося з думкою більшості вітчизняних [3, 4, 24, 33, 39, 41, 43, 44] та зарубіжних науковців [1, 9, 20, 26, 34, 37, 38, 46, 52, 54], що фінансове забезпечення соціального захисту населення можна визначити як систему грошових відносин розподільчого характеру, в процесі яких за рахунок податків та спеціальних внесків формуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, які в подальшому використовуються на фінансування соціальних виплат. Відносини, які виникають у системі соціального захисту з приводу формування та використання фінансових ресурсів, безсумнівно мають розподільчий характер. Тому в умовах розширеного відтворення підтримка непрацездатних членів суспільства, а також тих, хто потребує матеріальної чи іншої допомоги, можлива лише за рахунок частини додаткової вартості або валового внутрішнього продукту, який розподіляється на їхню користь.

Розподільчі відносини в системі соціального захисту, на наш погляд, одночасно існують у трьох аспектах: фінансовому (бюджетному, страховому), міжособистісному (соціально–адекватному) і міжчасовому (перерозподіл між покоління–

ми). Перерозподіл у рамках соціального захисту є міжособистісним, оскільки багато соціальних програм є схемами з фіксованими виплатами, де не беруться до уваги ані розмір внесків (або їх відсутність чи наявність), ані тривалість їх сплати. Сплата внесків лише встановлює право окремої особи на отримання в майбутньому певного виду соціальної допомоги і направлена на перерозподіл поточних внесків на користь попередніх поколінь або осіб, які мають на них право внаслідок настання того чи іншого страхового випадку, обумовленого чинним законодавством чи страховим договором. Такими програмами соціального захисту, які не вимагають факту здійснення будь–яких страхових внесків чи платежів в Україні, наприклад, є одноразова допомога при народженні дитини, допомога по догляду за дитиною віком до 3 років, житлові субсидії тощо. При цьому дані соціальні виплати фінансуються за рахунок коштів, сплачених іншими учасниками системи соціального захисту, або за рахунок податків.

Страховий перерозподіл передбачає формування особливих фондів фінансових ресурсів за рахунок спеціальних внесків і їх використання на компенсацію соціальних ризиків. При цьому групи з низьким рівнем ризику субсидують виплати групам з більш високим рівнем ризику. В останній час у програмах соціального захисту, які використовують страховий перерозподіл, почали розробляти підходи до визначення диференційованого розміру страхових внесків для кожного платника, враховуючи ймовірність настання того чи іншого страхового випадку. Це, на нашу думку, є позитивним з точки зору підвищення рівня відповідності між розміром сплати платником внесків та розміром отриманої допомоги. Водночас ми цілком погоджуємося з позицією С.В. Шишкіна [54, с. 227] відносно того, що перехід до диференційованого розміру страхових внесків для різних платників є хоча перспективним, проте довготривалим процесом, оскільки занадто складно виділити причини, які впливають на ймовірність настання того чи іншого страхового випадку з кожним платником внесків, від інших факторів, які не мають ніякого відношення до нього. В Україні диференційований розмір внесків застосовується, наприклад, при загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності, коли розмір страхового внеску залежить від класу професійного ризику, до якого віднесено той чи інший платник.

Бюджетний (податковий) перерозподіл проявляється через спрямування загальнодержавних доходів на підтримку матеріального стану найбільш нужденних членів суспільства, які під дією об'єктивних причин не в змозі брати участь у формування страхових фондів.

Перерозподіл між поколіннями в значній мірі торкається пенсій за віком. «Договір між поколіннями» – це концептуалізація тих інститутів, які мають боротися з часовим лагом між внесками і отриманням виплат по ним. Це поняття означає інтеграцію різних поколінь і закликає економічно активне населення до підтримки непрацездатних в силу їх віку у відповідності з дійсними нормами, що дасть їм право отримувати виплати за рахунок наступних поколінь. Альтернативною даній системі є накопичувальна, яка відрізняється від розподільчої використанням сплачених внесків.

Якщо у розподільчому методі поточні надходження до системи соціального захисту одразу ж йдуть на виплати поточних зобов'язань, то накопичувальна система передбачає розміщення коштів кожного окремого її учасника у спеціальних фондах з метою їх накопичення та фінансування. Дані кошти за певних умов, визначених або договором, або законодавчим актом, йдуть на соціальні виплати лише особі, на користь якої здійснювалися такі внески. Розглянуті методи фінансування мають свої переваги та недоліки. Тому для того, щоб мінімізувати вплив різного роду ризиків (демографічних, економічних, соціальних, політичних), більшість країн світу поєднує два даних методи фінансового забезпечення соціального захисту, намагаючись з кожним роком збільшувати частку останнього, що пов'язано насамперед з тими демографічними проблемами, які існують у більшості розвинених країн світу. Водночас ми погоджуємося з думкою І.П. Денисової [11, с. 113], яка зазначає, що, незважаючи на переваги накопичувальної системи, багато соціальних програм за своєю суттю (наприклад, пенсії по інвалідності або в разі втрати годувальника) не можуть фінансуватися за рахунок накопичення коштів на індивідуальних рахунках, що має передбачати оптимальне поєднання даних методів при фінансовому забезпеченні соціального захисту населення країни.

Безпосередньо методи фінансового забезпечення в Україні реалізуються через три основні форми соціального захисту: соціальне страхування, яке базується на формуванні позабюджетних цільових фондів за рахунок внесків учасників; соціальне забезпечення, що передбачає виплату універсальних соціальних допомог або послуг за рахунок загальнодержавних коштів, які акумулюються в бюджетах різних рівнів; соціальну допомогу, яка надається у вигляді матеріальної допомоги або послуг за умови перевірки потреби в ній і які фінансуються як за рахунок державних коштів так і приватних. Фінансові відносини в рамках даних форм соціального захисту регулюються нормами права і реалізуються в процесі діяльності певних організацій, що у сукупності формує суспільні інститути фінансового забезпечення соціального захисту населення.

Фінансове забезпечення соціального захисту в рамках даних форм має свої особливості, які проявляються як у формуванні, так і у використанні фінансових ресурсів. Загальні відмінності між цими трьома формами показано на рис. 1.

Водночас, незважаючи на дані особливості, фінансове забезпечення соціального захисту слід розглядати як єдиний процес, оскільки загальні принципи формування та використання фінансових ресурсів у різних формах соціального захисту на соціальні цілі є універсальними.

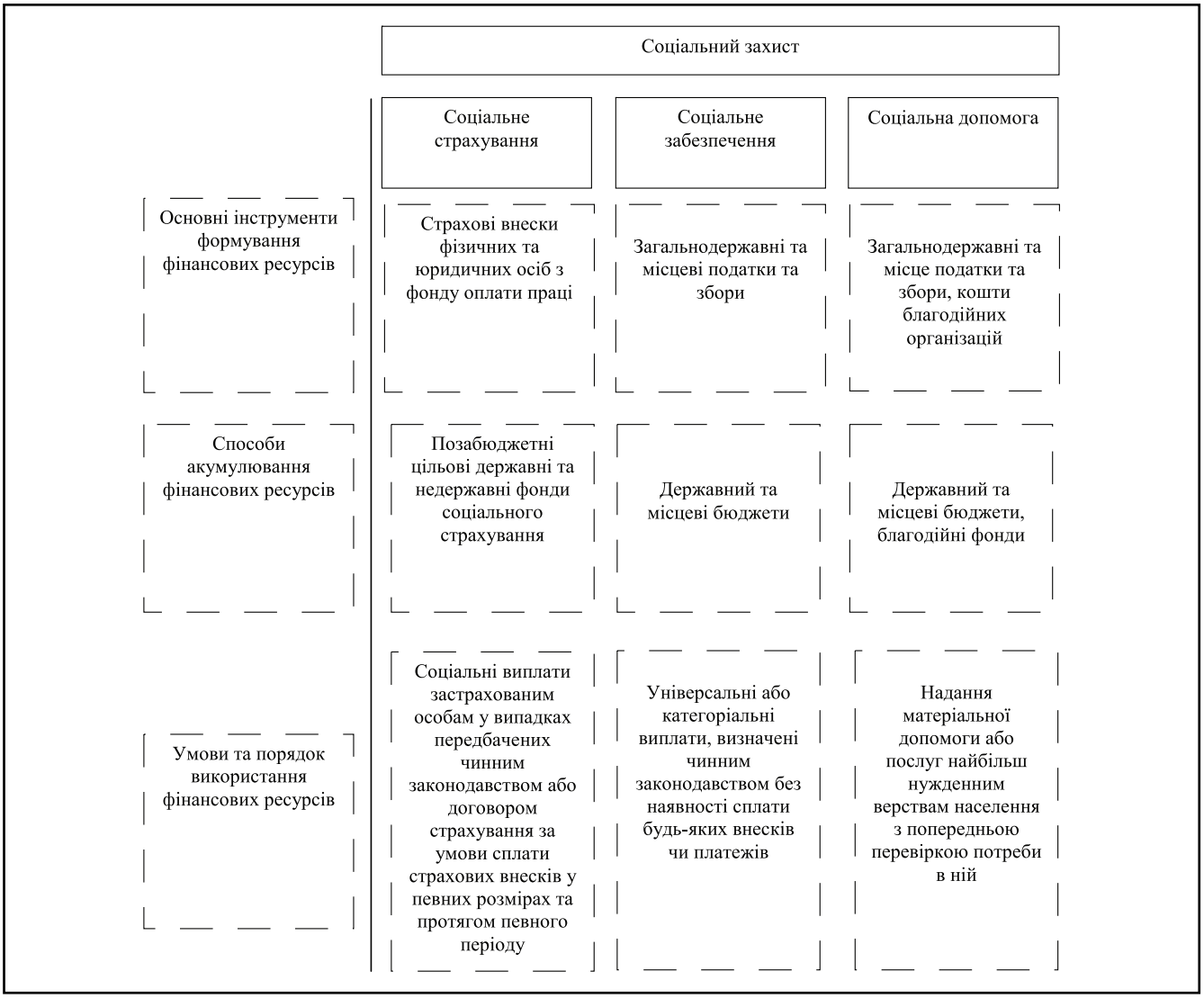

Рисунок 1. Характеристика форм соціального захисту населення
Власна розробка.

Сам процес фінансового забезпечення можливо умовно поділити на два етапи:

1) формування фінансових ресурсів;

2) використання фінансових ресурсів (рис. 2).

Для більш детального розгляду фінансового забезпечення соціального захисту розглянемо вище наведені етапи.

Основним джерелом фінансових ресурсів у соціальному захисті є ВВП (в окремих випадках ним може бути і національне багатство), в процесі розподілу та перерозподілу якого формуються первинні та вторинні доходи інституційних секторів економіки, частина яких через сплату податків та соціальних внесків (обов'язкових чи добровільних) спрямовується на формування централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів (рис. 3).

Як помітно з рис. 3, у процесі розподілу та перерозподілу ВВП відбувається формування фондів, в яких безпосередньо і акумулюються фінансові ресурси, що в подальшому направляються на фінансування різноманітних програм соціального захисту. Нами об'єднано дані фонди в три великі групи: державні централізовані фонди (до них відноситься державний та місцеві бюджети, а також усі соціальні фонди, які входять до їх складу); державні децентралізовані фонди (до даної групи входять фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування); недержавні соціальні фонди (які формуються за рахунок добровільних внесків підприємств, населення та держави) (рис. 4).

Незважаючи на те, що дані фонди утворюються переважно за рахунок одних і тих самих джерел фінансових ресурсів та спрямовуються на фінансування програм соціального захисту, принципи їх формування та умови використання коштів мають свої специфічні особливості, які проявляються в джерелах формування, інструментах акумулювання, умовах та напрямах використання коштів.

У сучасних умовах фінансування соціального захисту багатоканальне. Фінансові ресурси на його потреби надходять з державного та місцевих бюджетів, державних та недержавних соціальних фондів. Сюди ж направляються фінансові ресурси, які належать господарюючим суб'єктам різних

Рисунок 2. Етапи фінансового забезпечення соціального захисту

Власна розробка.

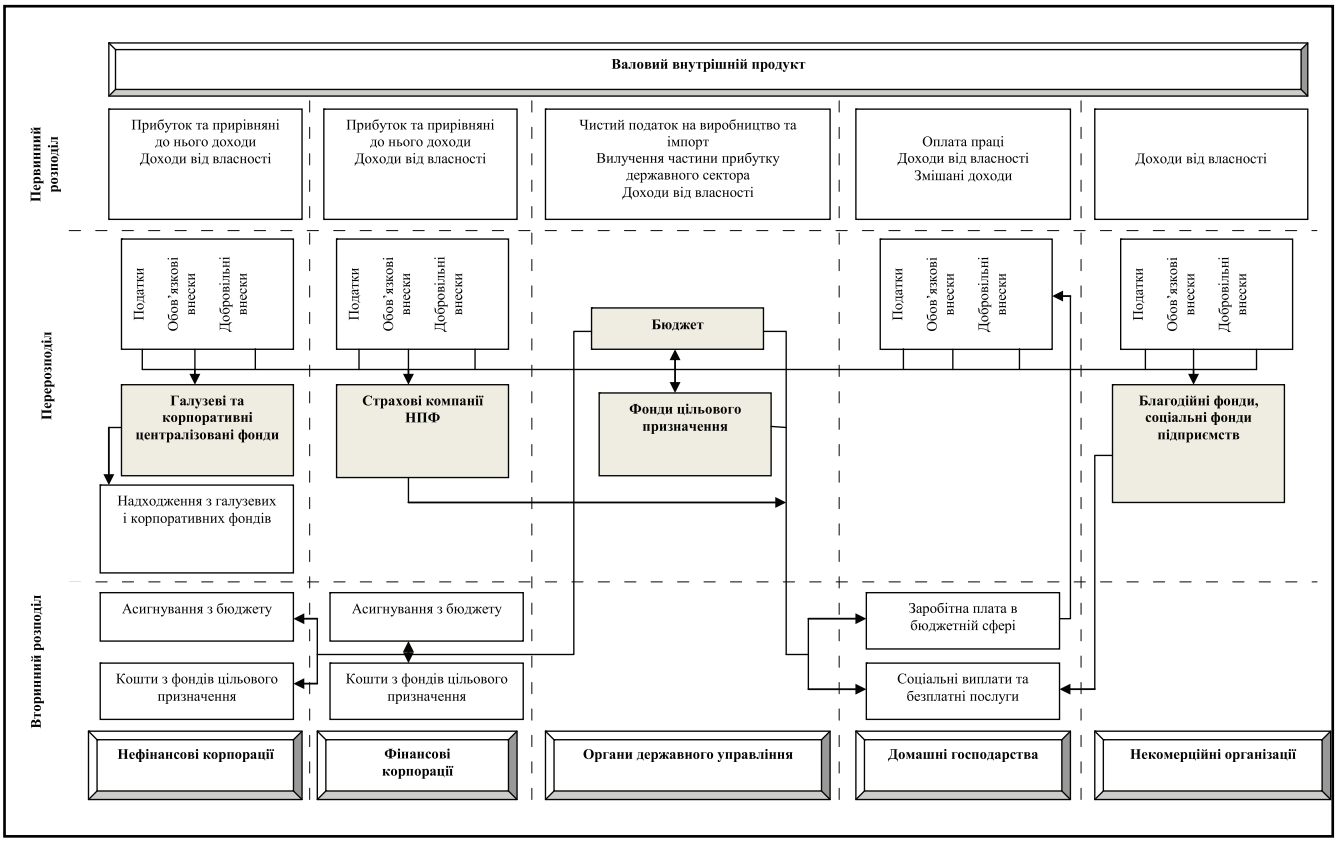

Рисунок 3. Формування централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів соціального захисту в процесі розподілу та перерозподілу ВВП

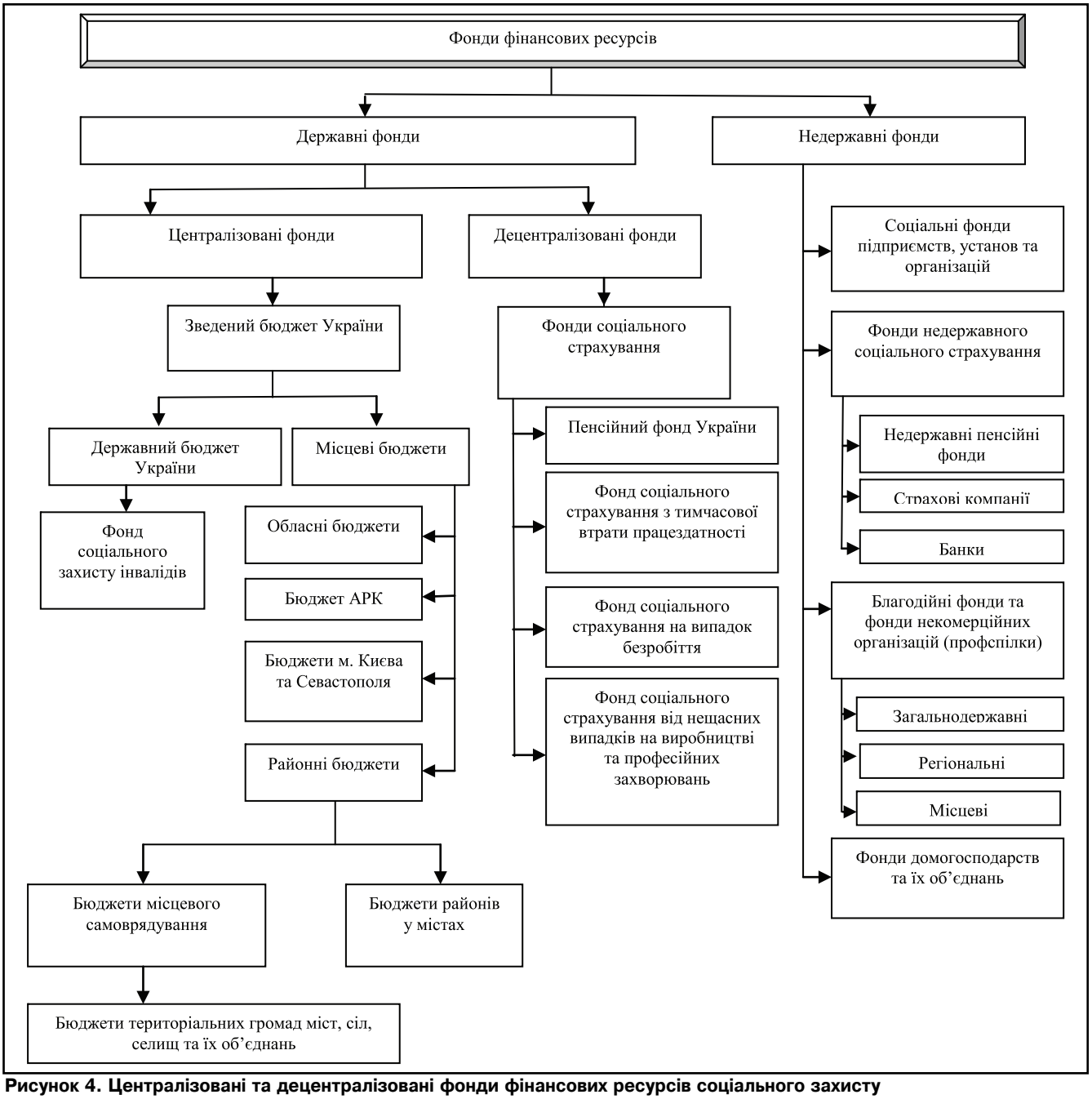

Рисунок 4. Централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів соціального захисту
Власна розробка.

форм власності, спонсорам, спеціалізованим фондам (у тому числі міжнародним), населенню. Однак, погоджуючись з думкою І.П. Денисової [11, с. 97], визнаємо, що найбільш вагомим джерелом фінансових ресурсів, які направляються на фінансове забезпечення соціального захисту в Україні, як і в більшості країн світу, є державні централізовані фонди, що включають в себе державний та місцеві бюджети. Такий стан речей, на думку В.Б. Тропіна, обумовлено як соціальною природою держави, так і обсягами фінансових ресурсів, які акумулюються в її скарбниці [43, с. 18]. Зважаючи на значні обсяги фінансових ресурсів, які зосереджені в державному та місцевому бюджетах, повністю або частково фінансуються за їх рахунок програми всіх трьох форм соціального захисту: соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальна допомога. З кожним роком дане фінансування збільшується. Якщо у 2000 році на соціальні цілі (включаючи фінансування охорони здоров'я) із зведеного державного бюджету було виділено 10,9 млрд.грн, то у 2010 році – 149,3 млрд. грн., або 39,5% всього бюджету проти 22,6% у 2000 році. Таке зростання обсягу фінансових ресурсів, які направляються на соціальні цілі, свідчить про підвищення соціальної спрямованості державного бюджету країни.

Соціальне забезпечення, яке фінансується з державного та місцевого бюджетів, на думку переважної більшості науковців, обов'язково має доповнюватися соціальним страхуванням, яке є однією з найважливіших форм соціального захисту як у сві-

ті, так і в Україні [22, с. 88–97; 8, с. 91; 32, с. 30; 14, с. 148; 39, с. 113; 11, с. 91]. На думку Д. Карамишева та Л. Карамишевої, основними перевагами соціального страхування над іншими формами соціального захисту є те, що:

– соціальне страхування більш надійно та стабільно функціонує з причини масштабності страхового обсягу та всебічної підтримки держави;

– загальне фінансове навантаження не є тяжким з того, що обов'язковість за законом забезпечує регулярний та масовий обсяг страхових надходжень;

– норми страхового захисту забезпечують широке коло профілактичних та реабілітаційних послуг [13, с. 130].

Дані переваги соціального страхування, на нашу думку, позитивно позначаються не лише на організації соціального захисту населення, а й на його фінансовому забезпеченні. Оскільки, незважаючи на те, що деяка кількість програм соціального страхування фінансується з державного та місцевих бюджетів (наприклад, деякі програми пенсійного забезпечення), все ж таки фінансове забезпечення соціального страхування відбувається здебільшого за рахунок коштів, які акумулюються в позабюджетних (децентралізованих) фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування. Це дає змогу зменшити фінансове навантаження на державні фінанси та підсилити відповідальність працівників за убезпечення свого життя.

Зазвичай у формуванні фондів соціального страхування беруть участь три сторони: працівник, роботодавець та держава. Таке тристороннє фінансування втілено в міжнародних конвенціях і рекомендаціях МОП, які визначають основні його принципи: «Вартість виплат соціального страхування має бути розподілена між застрахованими особами, роботодавцями та платниками податків так, щоб уникнути зубожіння застрахованих осіб з малими доходами і труднощів для виробництва» [39, с. 119]. Водночас слід відмітити, що в Україні основна частина внесків до фондів соціального страхування надходить від роботодавців та працівників, а фінансове втручання держави відбувається лише тоді, коли дані фонди починають відчувати дефіцит фінансових ресурсів. Тому головним джерелом формування фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування є страхові внески, які сплачуються фізичними та юридичними особами з фонду оплати праці (доходу), в розмірах, які визначені чинним законодавством. Інші джерела надходження, які наведені на рис. 5, займають лише незначну частку.

Оскільки страхові внески, які сплачуються до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, за своєю економічною природою та принципами справлянння є подібними до загальнодержавних податків, деякі науковці їх ототожнюють. Так, наприклад, І.П. Денісова, визначаючи суть фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, визначає страхові внески до них як «цільові податки» [11, с. 130]. Такої ж думки інший російський науковець С.Г. Пепеляєв, який відносить страхові внески, що сплачуються у спеціальні фонди (пенсійний, соціаль-

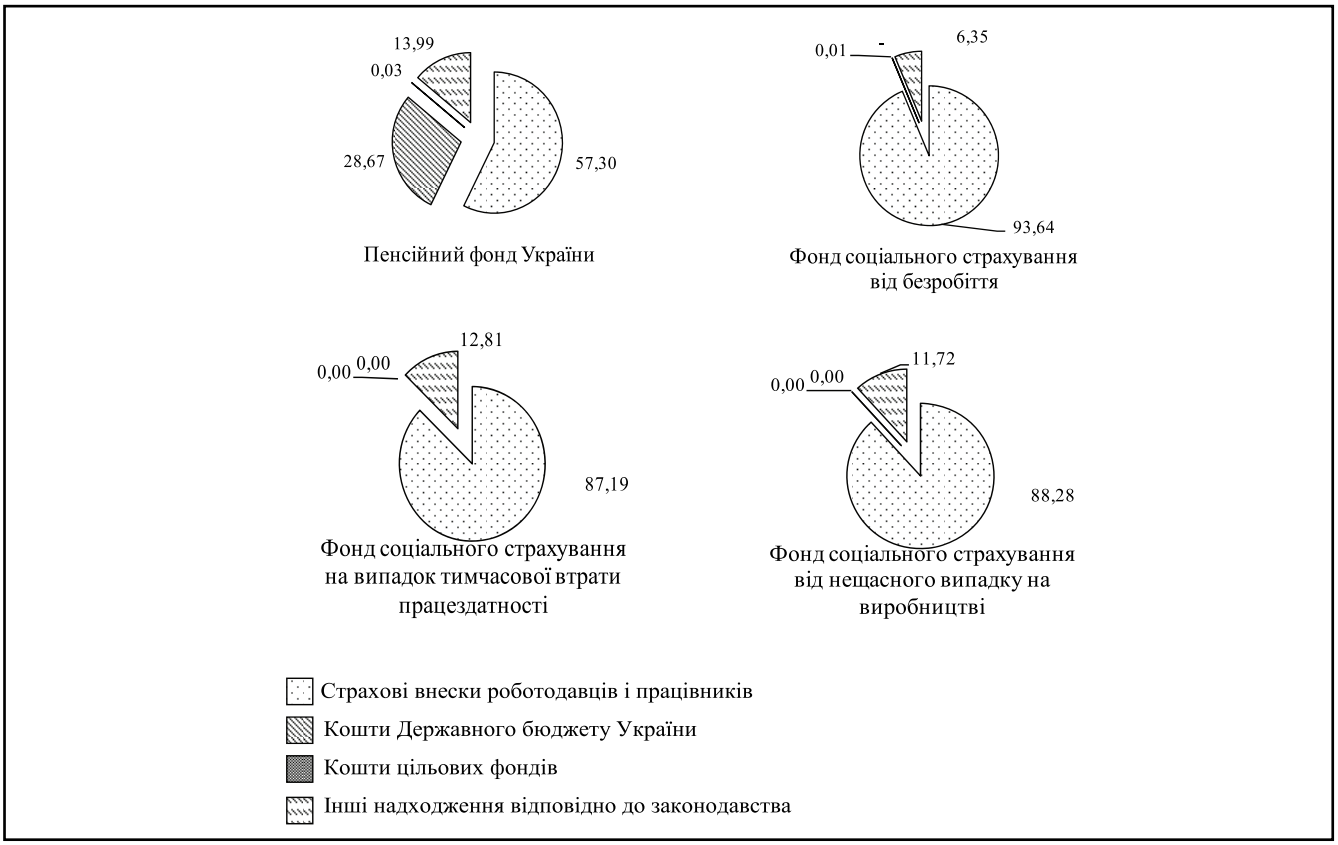

Рисунок 5. Частка джерел фінансування фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування у 2009 році, у %

ний і обов'язкового медичного страхування), до цільових податків [25, с. 33]. На нашу думку, такі погляди невірні, оскільки податки та страхові внески є різними фінансовими інструментами акумулювання коштів, які мають різні ознаки.

Найперша ознака податку – це його імперативність. Це означає, що суб'єкт, який сплачує податок, не має права відмовитися від покладеного на нього обов'язку сплати податку до бюджету [5, с. 117]. Водночас страхові внески можуть бути не лише обов'язковими (щодо яких також можливо застосувати ознаку імперативності), а й добровільні (наприклад, до різних недержавних фондів соціального страхування), що відрізняє їх від податків.

Іншою суттєвою ознакою податку є те, що відносини, які виникають при його сплаті, – нецільові. Так, наприклад, Ю.В. Оніщик визначає, що податок є нецільовим платежем, і він може бути зарахований лише до державного та місцевого бюджетів [29, с. 33]. Тому податки відрізняються від страхових внесків, які направляються на формування цільових страхових фондів. І якщо податки можуть направлятися для формування лише державного та місцевих бюджетів, то страхові внески формують різноманітні державні та недержавні фонди соціального страхування.

Важливою ознакою податку також є його безоплатність (без еквівалентність) та безповоротність. Безоплатність (безеквівалентність) податку виражається в односторонньому русі коштів від платника податків до держави, де держава не бере на себе обов'язки з надання кожному окремому платнику певного еквіваленту сплаченого податку. У той же час, які вірно зазначає О.П. Коваль [16], страхові внески є оплатним платежами, які передбачають еквівалентність (співвідносність) сплачених за застраховану особу грошових коштів розміру соціального трансферту, на який він набуває права при виникненні відповідних підстав (наприклад, досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, звільнення з роботи тощо). Особа, яка не охоплена соціальним страхуванням, у загальному випадку не набуває права на отримання соціальних виплат з конкретного фонду соціального страхування (або такі виплати жодним чином не пов'язані з сумою страхових внесків, наприклад, соціальна пенсія). Таким чином, важливою відмінністю страхових внесків від податків є їх еквівалентність: при настанні страхового випадку для конкретної застрахованої особи їй гарантовані, у відповідності до чинного законодавства або страхового договору, відповідні страхові виплати зі певного фонду соціального страхування.

Виходячи з наведеного вище можна визначити, що страховий внесок – це фінансовий інструмент, за допомогою якого здійснюється акумулювання фінансових ресурсів у цільових державних та недержавних фондах соціального страхування на умовах еквівалентності та поворотності.

Крім соціальних страхових внесків у системі соціального страхування існують і інші інструменти акумулювання фінансових ресурсів. Це різного роду «призначені» чи «афектовані» податки, виручена сума від яких не просто вливається в загальні надходження, а й передається програмі соціального страхування. У світі з цією метою іноді намагаються зв'язати об'єкт призначеного податку із соціальним ризиком, який покривається програмою соціального забезпечення, що здобувається із суми, яка утворюється в результаті. Наприклад, оподаткування тютюнових виробів, прибутки від яких в деяких країнах світу передаються для страхування охорони здоров'я [31, с. 101]. В Україні до таких «афектованих» податків можна віднести збори з операцій: 1) купівлі–продажу безготівкової іноземної валюти; 2) продажу виробів із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння; 3) відчуження легкових автомобілів; 4) купівлі–продажу нерухомого майна; 5) користування послугами стільниковим рухомим зв'язком [35].

Протягом останніх років все більшого поширення у світі набуває недержавне (добровільне, додаткове) соціальне страхування, яке, на думку, І.П. Денисової, дає змогу розширити свободу вибору громадян та підвищити рівень їх соціального захисту на основі індивідуальної та колективної відповідальності [11, с. 93]. Розширення системи недержавного (добровільного, додаткового) соціального страхування відбувається по всьому світові. Простежується тенденція поступової передачі деякої частини соціальних функцій, які виконувала держава, недержавним інститутам соціального захисту. Однією з головних причин такої тенденції є бажання держави «убезпечити державний механізм від перевантаження (насамперед фінансового)» [55, с. 23].

Формування недержавних соціальних фондів здійснюється переважно за рахунок добровільних та благодійних внесків. Однак фінансове забезпечення соціальних виплат в даному випадку має свої особливості (рис. 6). Якщо у соціальному забезпеченні, державному соціальному страхуванні та соціальній допомозі формування фондів фінансових ресурсів здійснюється переважно за рахунок зовнішніх джерел фінансування (в окремих випадках у результаті інвестування тимчасово вільних коштів), то у системи недержавного соціального страхування значна частина коштів для фінансового забезпечення соціальних виплат отримується в результатів інвестування фінансових ресурсів. Тому система недержавного соціального страхування виконує одночасно дві важливі функції: з одного боку, акумулює кошти для фінансового забезпечення соціального захисту населення (що сприятливо позначається на соціальному становищі у країні), а з іншого – є потужним джерелом інвестиційних ресурсів в економіку країни (що сприятливо позначається на розвитку економіки, а через неї і на соціальному становищі у країні). Важливим є також те, що на відміну від інших видів страхування (страхування майна, відповідальності тощо) кошти недержавного соціального страхування можуть бути інвестовані в довгострокові активи. Водночас слід зауважити і про ризики, які виникають під час інвестування фінансових ресурсів, що не є актуальним для інших форм соціального

захисту. Тому кошти, які інвестується, можуть не лише нарощуватися, а й зменшуватися в результаті дії різноманітних факторів, що негативно впливають на фінансовий ринок як у цілому, так і на окремі фінансові інструменти (наприклад, цінні папери окремого підприємства).

Третьою формою соціального захисту є соціальна допомога, яка охоплює ті верстви населення, котрі, по–перше, не включені в систему соціального забезпечення та соціального страхування, а по–друге, потребують додаткової допомоги. На думку науковців [12], в умовах ринкової економіки допомога незаможнім відіграє самостійну роль, і цей напрям соціальної діяльності має існувати паралельно з соціальним страхуванням. Тому, на наше переконання, соціальна допомога надає соціальному захисту завершеності, що характеризується охопленням усього населення країни незалежно від походження, громадянства, рівнів статку тощо.

Соціальну допомогу можна поділити на два основних види: державну та недержавну. Державна соціальна допомога фінансується переважно за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Недержавна соціальна допомога надається певним верствам населення за рахунок різноманітних благодійних фондів (у тому числі міжнародних), які можуть створюватися як юридичними, так і фізичними особами (в тому числі іноземними громадянами).

Чітке розмежування форм соціального захисту ускладнюється тим, що деякі види соціальних трансфертів можуть фінансуватися з різних джерел. Наприклад, фінансування одноразової допомоги при народженні дитини для працюючих осіб здійснюється за рахунок фондів соціального страхування, а для непрацюючих – за рахунок бюджетних коштів. Відповідно, в залежності від джерела фінансування дані виплати можна віднести як до соціального страхування, так і до соціальної допомоги.

Однією з головних умов успішного функціонування системи соціального захисту є збалансування потреби у фінансових ресурсах з наявними доходами. Потреба у фінансових ресурсах для соціального захисту населення формується під впливом трьох основних груп факторів:

1) демографічних, які впливають на чисельність активного (платників податків та страхових внесків) і неактивного (одержувачі різного роду соціальних виплат та допомог) покоління;

2) економічні, які впливають на формування різних джерел фінансових ресурсів (безпосередньо залежить від рівня економічного розвитку). Так, наприклад, І.Я. Чугунов зауважує, що «незважаючи на різні позиції щодо рівня видатків соціального спрямування, не викликає сумнівів те, що: високий рівень соціального забезпечення населення неможливий у бідній країні, тому єдиною передумовою його підвищення є реалізація стратегії прискореного економічного зростання; спрямованість державної політики на реалізацію стратегії прискореного економічного зростання не виключає збереження наявного рівня соціальної підтримки й навіть її збільшення за умов оптимізації структури соціальних видатків щодо забезпечення їх пріоритетного спрямування на розвиток людини» [53, с. 5–6];

3) політичні, які визначають рівень соціального захисту населення, що проявляється через законодавче визначення тих осіб, які мають право на отримання соціальних виплат та їх розмір.

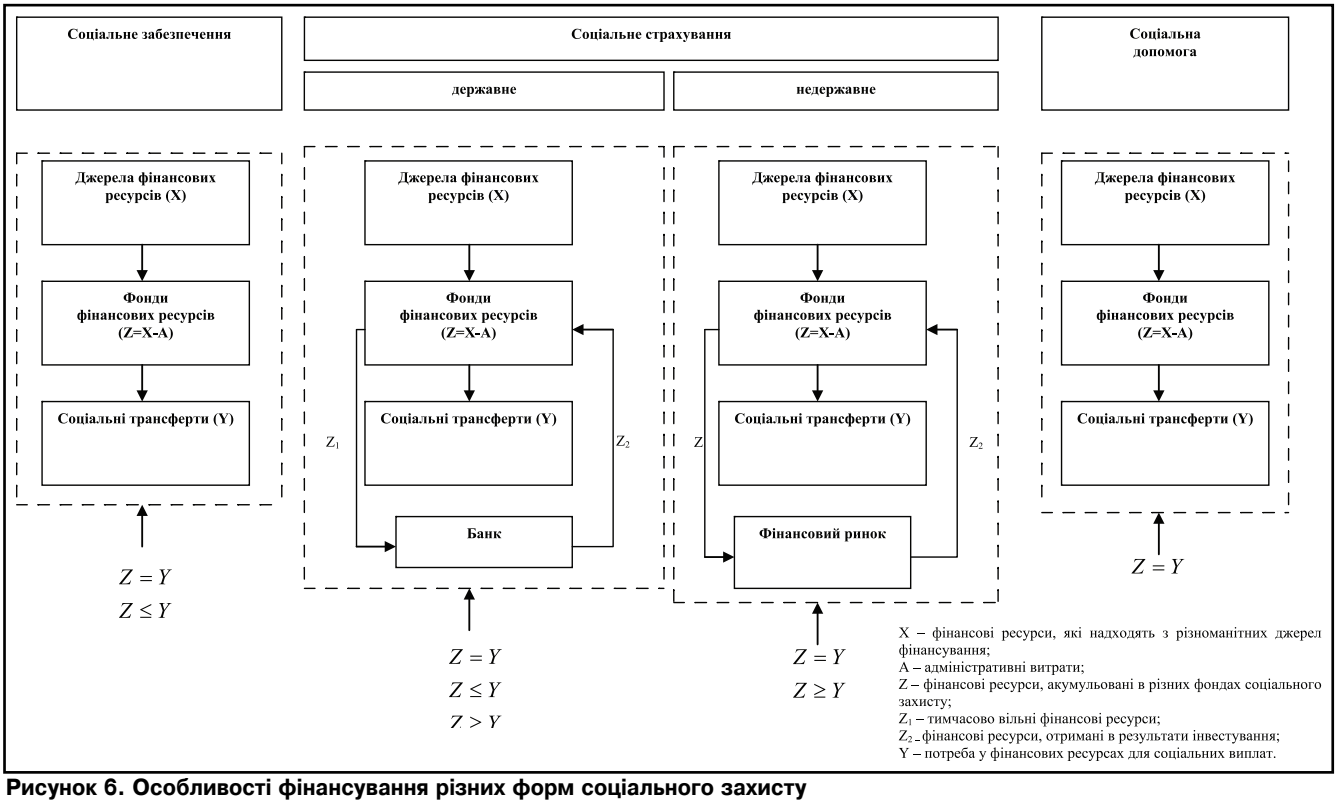

Рисунок 6. Особливості фінансування різних форм соціального захисту
Власна розробка.

Водночас фінансове забезпечення соціального захисту обернено впливає на дані фактори, оскільки, наприклад, зменшення фінансування програм соціального захисту населення може негативно позначитися на народженні та смертності, рівню безробіття, зменшити розмір фінансових активів страхових компаній та недержавних пенсійних фондів, які є потенційними інвесторами в економіку країни тощо. Між групами факторів також існує тісний взаємообернений зв'язок, тому рівень соціального захисту та його фінансове забезпечення вимагає збалансованості в усіх соціально–економічних системах країни.

Незважаючи на значну кількість факторів, які прямо чи опосередковано впливають на фінансове забезпечення, все ж таки найбільший вплив на потребу у фінансових ресурсах має кількість та розмір соціальних трансфертів, які існують у системі соціального захисту.

По своїй суті соціальні трансферти – це операції перерозподільчого характеру, які заключаються в передачі у грошовій (пенсії, різноманітні соціальні допомоги та виплати), натуральній (отримання продуктів харчування, технічних засобів пересування, протезування, працевлаштування громадян, які частково втратили працездатність, утримання непрацездатних у будинках для престарілих та інвалідів) або іншій формі (житлові субсидії, послуги соціально–побутового характеру: оплата житлово–комунальних послуг, проїзд у громадському транспорті, санаторно–курортне, медичне обслуговування та лікування, соціально–трудова реабілітація інвалідів тощо) доходу (ресурсів) державними і недержавними організаціями населенню, яке потребує допомоги або має на неї право згідно з чинним законодавством або договором страхування, як правило, на безповоротній основі.

Кількість та розмір соціальних трансфертів є специфічними для кожної держави, оскільки вони формуються не лише під дією політичних та економічних факторів, а й соціально–культурних і морально–етичних, які притаманні даному суспільству. Це пояснює наявність певних видів соціальних трансфертів в одних країнах і відсутність їх в інших. Навіть у межах Європейського Союзу, країни якого з кожним роком все більше інтегруються в єдиний економічний, соціальний та політичний простір, є значні відмінності у системі соціального захисту. Так, наприклад, такий вид соціального трансферту, як допомога при народженні дитини, повністю відсутній в одних країнах (Греція, Австрія, Португалія), проте є в їх найближчих сусідах (Іспанія, Данія, Італія) [23, с. 69]. Тобто етичні норми суспільства перетворюються у соціальні трансферти, які надаються населенню у грошовій, натуральній чи іншій формі.

Соціальні трансферти є засобом досягнення однієї з конкретних цілей:

– гарантування мінімального рівня доходу для бідних верств населення;

– компенсація доходу або його частини, втраченого внаслідок певного страхового випадку;

– досягнення більш високого рівня рівності між різними верствами населення [15, с. 51; 18, с. 76; 27, с. 2–3].

У системі соціального захисту України фінансування соціальних трансфертів здійснюється за такими моделями:

1) у першій моделі страхові відносини недостатньо розвинуті. Розмір соціальних трансфертів залежить від ряду другорядних факторів (від занятості в тій чи іншій галузі, службового становища тощо). Наприклад, розмір пенсій для цілого ряду професій визначається окремими законами. Зазвичай потреба у фінансових ресурсах не покривається за рахунок страхових внесків, а повністю або частково фінансується з державного чи місцевих бюджетів. У даній моделі повністю фінансуються соціальні трансферти, які виплачуються населенню з низьким рівнем доходу. Однією з проблем даної моделі фінансового забезпечення соціальних трансфертів в Україні є те, що частка населення, яке має право на отримання соціальних пільг та виплат, встановлених законодавством України, оцінюється на рівні 70% всього населення, тобто більше 30 млн. чоловік можуть претендувати на їхнє отримання. В Україні налічується понад 130 категорій одержувачів різних видів соціальних виплат, з яких лише 70 отримують виплати за соціальною ознакою та близько 50 – за професійною. Усі пільгові, в тому числі соціально незахищені, категорії громадян мають право на більш як 120 видів пільг, а також понад 60 видів соціальних і компенсаційних виплат [42, с. 4]. У той же час необхідне фінансування встановлених на місцевому рівні пільг та соціальних виплат переважно покладається на місцеві бюджети, які в Україні є хронічно дефіцитними. Слід звернути увагу на те, що частина соціальних пільг (наприклад, пільги на проїзд у місцевому транспорті, житлово–комунальні послуги) досить часто фінансується за рахунок доходів постачальників відповідних послуг, які намагаються покривати дані витрати за рахунок інших споживачів. Це негативно позначається не лише на повноті наданні законодавчо встановлених пільг, а й на якості самих послуг;

2) У другій моделі – сплата страхових внесків здійснюється без урахування ймовірності настання страхового випадку з кожною окремою застрахованою особою. Страхування здійснюється переважно на користь третіх осіб і накопичення фінансових ресурсів ніяким чином не пов'язано з зростанням відшкодувань. Наприклад, таким чином організовано пенсійне страхування, фінансування якого хоча й здійснюється за рахунок страхових внесків, проте не орієнтовано на погашення тільки поточних витрат по пенсійному забезпеченню та не бере до уваги окремі майбутні витрати. Це приводить до того, що пошук необхідних фінансових ресурсів, як правило, починається перед або після підвищення пенсій. Такими же чином організовано фінансування різних соціальних виплат по соціальному страхуванню;

3) третя модель базується на врахуванні соціального ризику. Виплати не можуть перевищувати встановленого співвідношення між витратами та надходженнями. Така модель

передбачає покриття дефіциту коштів шляхом створення резервних фондів, перестрахування тощо. У даній моделі повністю фінансуються соціальні трансферти, які сплачуються приватними фондами соціального страхування.

Висновки

Таким чином, фінансове забезпечення соціального захисту можна визначити як систему грошових відносин розподільчого характеру, в процесі яких за рахунок податків та спеціальних внесків формуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, що в подальшому використовуються на фінансування соціальних виплат. Основними формами соціального захисту, через які відбувається безпосередньо фінансування соціальних трансфертів, є соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальна допомога. Незважаючи на різні джерела фінансування та умови виплати соціальних трансфертів, дані форми доповнюють одна одну, створюючи всеохоплюючу систему соціального захисту населення.

Література

1. Антропов В.В. Социальная защита в странах Европейского Союза. История, организация, финансирование, проблемы / В.В. Антропов. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 271 с.

2. Бирман А.М. Очерки теории советсикх финансов / А.М. Бирман. – М.: Финансы, 1972. – Т. 2. – 223 с.

3. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н.Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 615 с.

4. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: Стан і проблеми. – Донецьк, 2001. – 355 с.

5. Бюджетная система Российской Федерации: Учебник / М.В. Романовский и др. / Под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской. 2е изд., исправ. и переработ. – М.: Юрайт, 2000. – 615 с.

6. Валиев Э.А. Необходимый и прибавочный продукт в СССР / Э.А. Валиев. – М.: Мысль, 1973. – 104 с.

7. Вознесенский Э.А. Дискуссионные вопросы теории социалистических финансов / Э.А. Вознесенский. – М.: Финансы, 1974. – 128 с.

8. Горянська С.В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення / С.В. Горянська // Фінанси України. – 2001. – №6. – С. 87–95.

9. Государственные и мунуципальные финансы: Учебник / под ред. проф. С.И. Лушина, проф. В.А. Слепова. – М. – Экономистъ, 2006. – 763 с.

10. Гривківська О.В. Теоретичні підходи до визначення фінансового забезпечення діяльності підприємств / О.В. Гривківська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – №2. – С. 12–15.

11. Денисова И.П. Социальная политика: Учебник / И.П. Денисова, Л.Р. Клиновенко. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 347 с.

12. Карамашева Л.Є. Соціальне страхування як складова соціальної політики // Збірник наукових праць. Серія «Управління». – 2011. – №2.

13. Карамишев Д. Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики держави / Д. Карамишев, Л. Карамишева // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – №1 (5). – С. 128–132.

14. Кичко І.І. Страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту / І.І. Кичко // Фінанси України. – 2005. – №4. – С. 148–153.

15. Кізима Т.О. Роль соціальних трансфертів у формуванні сукупних ресурсів домогосподарств України / Т.О. Кізима // Економіка і регіон №4 (19) – 2008. – С. 50–54.

16. Коваль О.П. Економічна природа пенсійних внесків / О.П. Коваль // Проблеми системного підходу в економіці. – 2011. – №2. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e–journals/PSPE/2011_2/Koval_211.htm

17. Коломин Е.В. Роль финансов в реализации социальной политики КПСС / Е.В. Коломин, Ю.В. Пешехонов. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 157 с.

18. Комарова О.О. Функціональне призначення соціальних трансфертів в умовах трансформації суспільства / О.О. Комарова // Український соціум. – 2008. – №3. – С. 75–82.

19. Корецька С.О. Нормативи та соціальні стандарти в механізмі бюджетного фінансування галузей соціальної сфери / С.О. Корецька // Економічний простір. – 2009. – №21. – С. 130–137.

20. Кричевский Н.А., Куксин А.Г. Государственное регулирование социального страхования. – М.: «Дашков и Ко», 2006. – 137 с.

21. Ланцев М.С. Социальное обеспечение в СССР (экономический аспект). – М.: Экономика, 1976. – 143 с.

22. Лободіна З.М. Удосконалення національної моделі фінансування охорони здоров'я / З.М. Лободіна // Фінанси України. – 2010. – №4. – С. 88–97.

23. Мальований М.І. Соціальне страхування: Навчальний підручник [для студ. вищ. навч. зал.] / М.І. Мальований, П.К. Бечко, В.П. Бечко. – Умань: Видавець «Сочінський», 2011. – 476 с.

24. Мальчик М.В. Становлення соціального захисту та суспільного добробуту громадян в Україні: [монографія] / М.В. Мальчик. – Донецьк, 2007. – 228 с.

25. Налоговое право: Учебник / Под ред. С.Г. Пепеляева. – М.: Юристъ, 2005. – 591 с.

26. Никитин В.А. Проблемы и направления реализации социального в обществе. – М.: Московский психолого–социальный институт, 2006. – 152 с.

27. Новиков В. Проблеми реалізації державної політики регулювання доходів населення / В. Новиков // Економіка України. – 2002. – №9. – С. 1–12.

28. Олефір О. Фінансування системи соціальних гарантій у контексті забезпечення суспільного добробуту / О. Олефір // Україна: аспекти праці. – 2003. – №4. – С. 41–47.

29. Оніщик Ю.В. Податок і збір як системо утворюючі категорії податкового права: поняття, ознаки, сутність / Ю.В. Оніщик // Адвокат. – 2010. – №2 (113). – С. 32–35.

30. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. / Опарін В.М. – [2–ге вид., доп. і перероб.]. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 56.

31. П'єтерс Денні. Вступ до основних принципів соціального забезпечення / А.І. Маслова (пер. з англ.). – Х.: Каравела, 2002. – 144 с.

32. Павленко Ю. Світовий досвід функціонування систем соціального страхування. Уроки для України / Ю. Павленко // Україна: аспекти праці. – 2002. – №6. – С. 30–36.

33. Пасічник Ю.В. Концептуальні засади соціальних фінансів як окремої галузі фінансової науки / Ю.В. Пасічник // Проблеми науки. – 2004. – №1. – С. 16–21.

34. Политика доходов и качество жизни населения / Под ред. Н.А. Горелова. – СПб.: Питер, 2003.

35. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.98 №1740 «Про затвердження Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій» [Електрон. ресурс] //. – Режим доступу: http://pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id =108912&cat_id=38943

36. Рогатенюк Э.В. Анализ подходов к структурированию финансового механизма трансформационной экономики [Электрон. ресурс] / Э.В. Рогатенюк // Экономика Крыма – 2008. – №23. – С. 48. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua

37. Роик В.Д. Основы социального страхования / В.Д. Роик. – М.: Анкил, 2005. – 256 с.

38. Савинов А.Н. Организация работы органов социальной защиты: Учеб. пособ. / А.Н. Савинов, Т.Ф. Зарембо. – 2–е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 192 с.

39. Скуратівський В.А. Основи соціальної політики: Навч. посіб. / В.А. Скуратівський, О.М. Палій. – К.: МАУП, 2002. – 200 с.

40. Социальная политика буржуазного государства. Отв. ред. д.э.н. С.Н. Надель. – М., Наука, 1987. – 208 с.

41. Соціальний захист населення України: Навч. посіб. за заг. ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. – К.: Вид–во НАДУ; Вид–во «Фенікс», 2010. – 212 с.

42. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. – 104 с.

43. Тропіна В.Б. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави в Україні / В.Б. Тропіна // Фінанси України. – 2008. – №5. – С. 15–31.

44. Тропіна В.Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства / В.Б. Тропіна; НДФІ. – К., 2008. – 368 с.

45. Финансы: учеб. пособие / Под ред. проф. А.М. Ковалевой. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 564 с.

46. Финансы: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям, специальности «Финансы и кредит» (080105) / Под ред. Г.Б. Поляка. – 3–е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2008.– 703 с.

47. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посіб. / За ред. В.І. Оспіщева. – К.: Знання, 2008. – 567 с.

48. Фінанси підприємств: Навчальний посібник: курс лекцій / [Александрова М.М., Виговська Н.Г., Кірейцев Г.Г. та ін.]; за ред. Г.Г. Кірейцева. – К.: ЦУЛ, 2002. – 268 с.

49. Фінанси: вишкіл студій: навчальний посібник / За ред. д.е.н., проф. С.І. Юрія. – Тернопіль: Карт–бланш, 2002.

50. Фінанси: Підручник / [Юрій С.І., Федосов В.М., Алексеєнко Л.М. та ін.]; за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.

51. Фонды социального обеспечения в СССР [Текст] / В.А. Ачаркан, Т.А. Синицина. – М.: Финансы, 1977. – 48 с.

52. Холостова Е.И. Социальная політика: Учеб. пособие / Е.И. Холостова. – М.: ИНФРА–М, 2001. – 204 с.

53. Чугунов І.Я. Розвиток програмно–цільового методу планування бюджету / І.Я. Чугунов, І.В. Запатріна // Фінанси України. – 2008.– №5. – С. 3–14.

54. Шишкин С.В. Экономика социальной сферы: Учебное пособие. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 367 с.

55. Элементы системы социального обеспечения в условиях социально ориентированной рыночной экономики: На примере Федеративной Республики Германия./ Общество теории и практики страхования. – Кельн, 1993. – 96 с.

С.Я. СКВОРЦОВА,
викладач, Національний університет державної податкової служби України

Фінансування соціальних гарантій як чинник мінімізації соціальних ризиків українського суспільства

У статті проаналізовано сучасний стан державного забезпечення соціальних гарантій в Україні, визначено основні соціальні ризики українського суспільства, розкрито проблеми і перспективи побудови соціальної держави в Україні. Визначено основні економічні моделі модернізації соціальних гарантій.

Ключові слова: *соціальні гарантії, соціальні ризики, місцеві бюджети, соціальна держава.*

В статье проанализировано современное состояние государственного обеспечения социальных гарантий в Украине, определены основные социальные риски украинского общества, раскрыты проблемы и перспективы построения социального государства в Украине. Определены основные экономические модели модернизации социальных гарантий.

Ключевые слова: *социальные гарантии, социальные риски, муниципальные бюджеты, социальное государство.*

The paper analyzes the current state of public provision of social protection in Ukraine, the main social risks of Uk–

© С.Я. СКВОРЦОВА, 2012